

Pohybové aktivity jako komunikativní intervenční strategie

Physical Activities as a Form of Communicative Intervention Strategy

Věra Vojtová

Klíčová slova

Pohybové aktivity, riziko poruch chování, porucha chování, intervence, znevýhodnění, stimulace, aktivita, komunikativní interakce, stabilizace a podpora, desenzibilizace a porozumění, aktivizace sebepodpory, pozitivní prožitek.

Keywords:

Physical activities, behavioural disorders risk factor, behavioural disorder, intervention, disadvantage, stimulation, activity, communication, stabilization and support, desensibilization and understanding, activation of self-support, positive experience.

Anotace:

Představujeme možnosti využití pohybových aktivit pro intervenci v procesu přerušení nežádoucích trendů v chování dětí a k hledání nových modelů sociální interakce. Intervence pohybovými aktivitami vytváří pro jedince v krizi příležitost k získání zkušenosti s pozitivním prožitkem sebe sama v prostorovém i sociálním vztahu.

Anotation:

The article presents possible use of physical activities in an intervention aiming at elimination of negative behaviour patterns in children and search for new models of social interaction. An intervention in the form of physical activities offers a possibility to acquire experience with positive feeling about one-self in given social relationships and physical environment.

Česká republika se stala terčem kritiky Evropské komise i Organizace pro ekonomickou spolupráci a rozvoj (OECD). Předmětem kritiky je počet dětí v institucionální péči, jde o děti v riziku poruch chování a s poruchami chování (Vojtová, 2008). Jejich počet se zvyšuje, v přepočtu na 100 000 obyvatel je to 80 dětí. V roce 2007 bylo ve 225 zařízeních umístěno 7600 dětí. Přitom pouze 35% dětí byla před umístěním do institucionální péče poskytnuta jakákoli intervence (MVČR, 2007).

Dovednost **cíleně intervenovat** ve smyslu zamezení nežádoucích **strategií chování** dětí se stává nezbytnou součástí běžných **strategií výuky a práce** pedagoga. Účelem je: **a) přerušení,**

b) zastavení, c) změna nežádoucího trendu v chování těchto žáků (Vojtová, 2004). Intervenční proces je založený na *dialogicko-kooperativním vztahu* (srov. Petermann, Petermann, 2003, Störmer, Vojtová, 2006, Lane, Gresham, O'Shaugnessy, 2002). Pedagog nabízí prostřednictvím intervence dítěti aktivity, které mu pomohou vybudovat si nové stereotypy v chování, cílem je tedy změna chování (Störmer, Vojtová, 2006). Model intervence v inkluzivní pedagogice vychází z humanistické a systemické teorie (srov. Rost, 2001, Pokorná, 2006). Je postaven na bio-psycho-sociálním přístupu k dítěti v kontextu jeho životního prostředí, se kterým je v kontaktu a které aktivně ovlivňuje (srov. WHO, 2001, Vojtová, 2006a). Tato perspektiva pohledu se odráží v možných formách intervence. Nejsou izolovaně zaměřeny na žáka jako individuální osobu, nýbrž na změnu celkového bio-psycho-sociálního systému jeho bytí (Störmer, Vojtová, 2006).

Následujícím příspěvkem bychom vás chtěli inspirovat, jak využívat pohyb k cílené intervenci v obtížných (krizových) životních situacích lidí. Pohybové aktivity jsou jednou z přirozených lidských činností. Ovlivňují zdraví člověka, jeho fyzické i psychické fungování, zprostředkovávají jeho sociální interakční komunikaci. Velkou výhodou pohybových aktivit je, že se dají využít pro intervenci u lidí *všech věkových kategorií* od malých dětí až po staré lidi, že je můžeme aplikovat *v rozličných krizových situacích*, že jdou velmi dobře přizpůsobit možnostem lidí s *různým typem i stupněm znevýhodnění* (postižení). Můžeme je vhodně aplikovat na děti v riziku poruch chování a s poruchou chování, jejich životní situace k těm rizikovým patří (srov. Rost, 2001, Vojtová, 2008).

Jednou z disciplín, která se zabývá využitím pohybových aktivit k intervenčním podporám, je psychomotorika. Je zaměřena na rozvoj:

- neuromotoriky - vztahy mezi pohybem a nervovým řízením;
- senzomotoriky - vztahy mezi pohybem a smyslovým vnímáním;
- psychomotoriky - vztahy mezi pohybem a prožíváním;
- sociomotoriky - vztahy mezi pohybem a sociální komunikací a kooperací (srov. Szabová, 1999, Opatřilová, 2005).

Uplatňuje se převážně při skupinové práci s dětmi. V našem textu se nechceme omezit pouze na děti, i když jsou hlavní zájmovou skupinou. Zabýváme se pohybovými aktivitami jako takovými v jejich kontextu individuálním i sociálním a to ve vztahu k jedincům různých životních etap. Máme na mysli intervenční využití pohybových aktivit v běžných přirozených

podmínkách a situacích života popř. výchovně vzdělávacího procesu. Neužíváme proto název psychomotorika, aby neomezoval čtenářovu pozornost na věk dětský, nýbrž aby mu umožnil širší pohled na užití pohybových aktivit při intervenci u lidí v krizi bez ohledu na věk a na stupeň postižení.

Souvislosti individuální a sociální

Využití pohybových aktivit pro intervenci navazuje na současná poznání o *biopsychosociálním modelu zdraví* (srov. Atkinson, 2003, Křivohlavý, 1999, Daniels, 2000), který bere v úvahu, že na zdraví člověka mají vliv nejen biologické a psychologické faktory, ale i faktory sociální. Pohybové aktivity plně odpovídají tomuto modelu pojmání člověka, zahrnují v sobě individuální i sociální aspekty. Z praktického hlediska to znamená, že *pohyb* upevňuje nejen *fyzické zdraví* člověka, ale přispívá i k rozvoji jeho *psychiky*, a zároveň poskytuje příležitost k rozvoji jeho *sociálních strategií*. Pohyb a tělesné aktivity patří k rozhodujícím faktorům udržení dobré kvality života a pro zpomalení stárnutí (Štilec, 2004).

Intervencí se „potřebnému“ jedinci má poskytnout prostor a příležitost pro rozvoj kompetencí (v našem kontextu v riziku poruch chování, s poruchami chování). Jde o různorodé kompetence, které mu v nejrůznějších životních situacích umožní zaujmout aktivní postoj k jejich uchopení a zpracování. V individuálních a sociálních souvislostech hledá intervence cesty a mechanismy k posílení dovednosti konkrétního jedince „zaujmout postoj“ sám k sobě i ke svému okolí. Intervenční aktivity jsou proto zaměřeny:

- na budování vztahu k jiným osobám;
- na aktivní začlenění do předmětného okolí;
- na vytváření vazeb k prostorovému a časovému uspořádání okolního prostředí a života;
- na vytváření sebepojetí;
- na stabilizaci ukotvení se v prostředí sociálním i kulturním (srov. Störmer, Vojtová, 2006, Bowen, Jenson, Clark, 2004).

Pohybové aktivity dávají pedagogovi celou škálu možností pro výběr a zaměření konkrétních aktivit, které cíleně podporují *stimulaci* a *aktivizaci* biologických, psychických i sociálních funkcí člověka, které jej nasměrují ven z životní krize. Pohybové aktivity jsou pro člověka v krizi zdrojem sebeuvědomění, orientace v prostoru, ve vztazích a v interakci. Individuální i sociální charakter pohybových aktivit se proto dá dobře využívat pro stabilizaci a podporu

člověka jako osobnosti i pro upravení jeho sociální interakce. Argumentem pro rozhodnutí o tomto způsobu intervence je vzájemná souvislost a neoddělitelnost biologických, psychických a sociálních aspektů zdraví člověka. Posílením jednoho posilujeme i aspekty druhé a vytváříme podmínky pro sebedoporu jedince v období životní krize.

Souvislosti komunikativní interakce

Pohyb je základním projevem života. Připomeňme si běžné pohybové aktivity od polykání, mrkání, úsměvu přes chůzi, psaní, kreslení až po složitější pracovní a montážní činnosti spojené s určitou mírou kvalifikace a odborných dovedností. Je přirozenou lidskou aktivitou od narození až po stáří. Je *obrazem psychomotorické kondice i potencialit* člověka. Už u malých dětí si všímáme rychlosti pohybů ruček a nohou, přemýšlíme o jejich temperamentu, přístupu k životu apod. Pohyb odráží pocity člověka, nálady i fyzický stav. U starších dětí a dospělých rozpoznáme na držení těla, gestech a pohybech celkovou náladu, postoj k určité životní situaci, odraz nemoci a starostí. Z pohybu můžeme leccos *vyčíst*, stejně jako jím můžeme i něco *sdělit*. Pohybem vysíláme signály svému okolí s více nebo méně skrytým obsahem. Pohyb je nástrojem pro *interaktivní komunikaci* lidí. Člověk jej využívá pro naplnění svých individuálních i sociálních potřeb a ambicí.

V pohybových aktivitách si člověk v krizi ověřuje způsoby interaktivní komunikace. Učí se vnímat potřeby a nálady druhého. Získává zkušenost, jak vyjádřit vlastní potřeby a nálady. Učí se užití nonverbální komunikace. Skupinové pohybové aktivity pomáhají člověku v krizi omezit strach a nejistotu z navázání a realizace interakce. Interakce nejsou vázané na verbální komunikaci, pro překonání bariéry při vykročení jsou proto přátelštější.

Souvislosti situační

Využití pohybových aktivit pro pedagogickou intervenci je výhodné jak pro pedagoga, tak i pro potřebného jedince. Pedagog najde jejich uplatnění jak v *přirozených situacích* výchovně vzdělávacího procesu, tak i v různých *modelových uměle vytvořených situacích*. Máme na mysli situaci prostorovou, časovou i sociální. Pro potřebného jedince je aplikace modelových situací snadná a vstup do intervence pohybovými aktivitami jej zpravidla neomezuje většími traumaty, které u lidí v krizi vyvolávají neznámé situace, činnosti a prostředí často provázející jiné typy intervencí. Využívají totiž přirozenou lidskou činnost – pohyb, který je člověku známý, se kterým člověk zachází automaticky, na který nemusí soustředěně myslet. Stejně tak není problém vytvářet modelové situace v přirozeném prostředí a zlepšit tak výchozí

podmínky pro intervenci. Přirozené prostředí a podmínky pomáhají zmenšit nejistoty potřebného člověka, které jsou pro krizové situace typické.

Klíčové faktory intervence pohybem

Připomeňme si, že hlavním úkolem intervence je omezit a zastavit nežádoucí vývoj krizové životní situace. Probudit zájem člověka vlastní situací nahlížet a řešit. Stabilizovat jeho identitu (individuální i sociální) a následně mobilizovat jeho životní motivaci (Vojtová, 2004). Využívají se individuální i skupinové aktivity. Pro intervenci pohybem jsou typické skupinové aktivity. Naplňují požadavek individuální i sociální podpory a vytvářejí dobré podmínky pro nastavení motivace. Zásadně však nesmíme připustit prvek soutěže mezi členy skupiny. Soupeření se musíme vyvarovat. Omezilo by účinek intervence pouze na některé členy skupiny, u jiných by naopak problém prohlubovalo. Co však využíváme často jsou prožitkově orientované aktivity, které pomáhají obnovit komunikaci s druhými a se sebou samým. Pohybové aktivity dávají možnosti pro prožívání vlastního těla, pro zážitek vjemu prostoru, sociálních vztahů. Prožívání rozdílných hierarchických i vertikálních pozic člověka samotného je pro všechny z výše uvedených oblastí základem pro hledání nových orientací potřebného člověka.

Stabilizace a podpora

V krizových momentech života je základním úkolem intervence stabilizovat životní situaci ohroženého člověka. Jeho problémy mu připadají důležité a ojedinělé, neumí se s nimi vypořádat. Často je provází chaos, dezorientace a zmatek v mysli. Neznámé věci i činnosti v něm vyvolávají úzkost a strach, jeho kritickou situaci zhoršují. Narušená bývá i jeho komunikace.

Při intervenci proto navozujeme pohybové aktivity, které jsou mu známé a nepotřebují náročné kognitivní zpracování. Realizujeme je ve známém prostředí, v sociální skupině, jejíž členové si jsou svým postavením a zájmy blízcí. Prožíváním známého pohybu stabilizujeme a podporujeme *identitu jedince* ve vztahu k sobě i k sociální skupině. Jedinec si uvědomuje své tělo, své postavení v prostoru místním i sociálním, učí se rozlišovat rozdíly ve vnímání sebe i prostoru. Využíváme k tomu především následující prostředky:

- *Vnímání vlastního těla*: Vnitřní tělesné prostory jsou pocíťovány prostřednictvím tělesných stěn. O existenci životního prostoru člověka vypovídá, jak se k těmto svým hranicím chová. Rozšířením zkušeností spojených s prožíváním vlastního těla a jeho

hranic podporujeme identitu jedince. Zaměřujeme se proto na velikost těla, jeho proporce, jednotlivé části; na svalové napětí a uvolnění; stabilitu a labilitu rovnováhy (srov. Gräffová, 1999, Opatřilová, 2005).

- *Vnímání prostoru:* Ve vztahu k prostoru posilujeme zážitek pohybu v prostoru, orientaci v něm a jeho kontrolu. Navozujeme činnosti pro rozlišování polohy těla, pro získávání zkušeností s rozdíly vlastního postavení v prostoru, pro vnímání vzájemného postavení členů skupiny v místě i v sociální hierarchii skupiny apod.
- *Vnímání sounáležitosti:* Směřováním skupiny ke společnému cíli dáváme příležitost k zažívání sociálního kontaktu a spolubytí. Vnímání vlastních rolí i rolí druhých při plnění aktivit dává prožitek vlastního významu pro sebe i druhé, zprostředkovává uvědomění si důležitosti druhých pro naplňování vlastních cílů.
- *Vnímání vlastních rozhodnutí:* Pohyb ve skupině dává zažít zkušenost s hledáním shody v rozhodnutích. Společné hledání způsobů realizace pohybových aktivit je příležitostí k naslouchání názorů druhých, ke konfrontaci s vlastním názorem a k hledání optimálních popř. kompromisních řešení.
- *Vnímání způsobů řízení vlastního chování a sebekontroly:* Směřování skupiny ke stejnému cíli přináší zkušenost s koordinací záměrů jejích členů. Členové skupiny mají příležitost ozkoušet si, jak reagují v případě, že se mají podříditi směřování většiny. Učí se využívat i možnosti vlastního vlivu.

Desenzibilizace a porozumění

Zastavení nežádoucího vývoje v životní situaci jedince v krizi vyžaduje změnit její prožívání. Intervencí proto vytváříme příležitosti pro tuto změnu. Vyjádření vlastních strachů a pocitů pomocí nonverbální komunikace umožňuje změnit vnitřní prožitek na projev směrem ven. Reakce ostatních členů skupiny pomáhá člověku v krizi dívat se na své strachy a nejistoty s vnějším odstupem. Využíváme k tomu především následující prostředky:

- *Kognitivní zpracování vlastních vjemů, prožitků:* Jedinec zobrazuje své pocity a zážitky při pohybových aktivitách, učí se je pojmenovávat a odlišovat. Hledá výrazné momenty a sebemenší rozdíly.
- *Pohybové vyjádření vlastních pocitů:* Zpracováním vlastních nepříjemných pocitů prostřednictvím pohybu dostává člověk prostor pro vnější pohled na své problémy. Na reakci ostatních členů skupiny si může ověřit, jak jsou jeho strachy a nejistoty

vnímány ostatními. Jejich větší nebo menší spoluúčast a prožívání jej podporuje v hledání nových motivací.

- *Využívání sociálních vztahů:* Zážitky ze společných pohybových aktivit vedou k intenzivnějšímu vnímání pocitů druhých. Posilují schopnost empatie, která zároveň zprostředkovává porozumění vlastním prožitkům, citům a strachům.

Aktivizace sebepodpory

Pohybové aktivity dávají příležitost pro mobilizaci vlastní aktivity potřebného jedince. Postupným probouzením jeho zájmu o průběh konkrétních aktivit a o řešení různých (např. technických) obtíží při jejich plánování jej vtahujeme do spoluúčasti. Pokud se podaří angažovat jej při samostatné přípravě konkrétních aktivit skupiny, můžeme hovořit o konkrétní výhře intervence.

Příklad intervenční pohybové aktivity

NÁSTRAHY PŘÍRODY

- Místo: Dá se realizovat v místnosti i v přírodě, u nově vzniklé skupiny je místnost výhodnější.
- Provedení: Skupina vytvoří skupinky po třech. Jedna trojice jde stranou, ostatní se libovolně rozmístí po prostoru jako *stromy v lese*. Jednomu z vybrané trojice se *zaváže* oči šátkem. Druzí dva jej *provádí lesem tak, aby nenarazil* do žádného stromu.
- Po projití lesem se vybere jiná trojice, postup se opakuje až se vystřídají všichni členové skupiny v roli vedeného.
- Cíl: Zažívat pocit sounáležitosti ve trojici – sociální oblast.
Zažívat pocit prostoru – vlastní tělo, prostor.
Vnímat hierarchii vztahů – závislost a zodpovědnost v závislosti – sociální oblast.
Získat zkušenost se způsobem překonávání překážek.
- Variace: Les může být hustý nebo řídký, mohou v něm být překážky ve formě velkých větví (roztažené ruce), ve formě padlých stromů (ležící člověk) atd.
- Vodící dvojice provádí lesem třetího za ruce, po hlase, dupáním, luskáním prsty, pouze tím, že jde před a za, že jde pouze za atd.

Překážka může být kombinací lidských těl a vystavěné konstrukce (tělocvičná náradí apod.).

Překážka může být pouze z konstrukce.

Závěr: Po vystřídání všech je důležité prožitky jednotlivých lidí zpracovat. Poskytnout všem prostor vyjádřit své pocity a vyslyšet pocity druhých. Podle vyspělosti a intenzity krize zúčastněných lidí volíme formy takového vyjádření. Mohou být prezentovány nonverbálně (ukázka odpovídajícího obrázku, kresba, mimické vyjádření apod.) nebo mohou být popsány slovně.

Uvedená aktivita se dá využít při intervenci dětí i dospělých, stejně i u lidí s postižením.

TŘI KROKY

Místo: Školní třída, dá se realizovat v průběhu celého školního roku. Může se využít i při mimoškolních aktivitách v jakémkoli prostředí.

Materiály: Vytvořte plakát s názvem „Tři kroky k pořádku ve třídě“ s těmito body: 1) řekni „Přestaň! Obtěžuje mě to,“ 2) snaž se je ignorovat nebo odejdi pryč a 3) oznam učiteli, co jsi vyzkoušel, a požádej o pomoc. K plakátu zhotovte značky ke každému kroku: materiál musí být odolnější. Žáci si je mohou rozložit v určeném prostoru třídy.

Provedení: Tuto metodu je vhodné zařadit, pokud je vyučování přerušováno stížnostmi, které pramení ze vzájemného provokování spolužáků, obtěžujícího a rozčilujícího chování, jako je hraní si s předměty, poklepávání tužkou, hlučné manipulace, atd.

1. Na začátku školního roku učitel žákům program vysvětlí. Odůvodní, proč program budou používat. Vysvětlí žákům, že budou používat sebeřídící strategie k řešení problémových situací ve třídě tak, aby jejich osobní konflikty nenarušovaly výuku. Žáci se stanou aktivními účastníky řešení problémů a situací, které je obtěžují.

2. Učitel žákům vysvětlí, že pokud je spolužák bude obtěžovat či rozčilovat, musí použít strategii „tří kroků“ předtím, než požádají učitele o pomoc. Strategie má tři sekvenční kroky. V prvních dvou krocích žák usiluje o vyřešení problému bez pomoci učitele, což sníží počet přerušení během výuky. Ke třetímu kroku žák přistoupí, pokud

obtěžující chování přetrvává a vyžaduje zásah učitele. V této fázi si děti vyzkouší dávat signály druhým. Postaví se na značku, která vyjadřuje jeden z kroků a druhý žák musí signál interpretovat – vyslovit jej, vysvětlit, co znamená.

3. Učitel představí žákům plakát a vysvětlí jim postup „tří kroků“:

Řekněte (klidným hlasem) spolužákovi, který vás obtěžuje: „Přestaň, obtěžuje mě to.“ Pokud jsi dotyčnému řekl/a „Přestaň, obtěžuje mě to“ a on tě i nadále obtěžuje, druhý krok spočívá v tom, že se ho pokusíš ignorovat nebo pokud můžeš, odejdeš pryč.

4. Pokud jsi dotyčnému řekl/a „Přestaň, obtěžuje mě to“ a pokusil/a jsi se ho ignorovat, ale on tě i nadále obtěžuje, půjdeš za učitelem a povíš mu „Nejprve jsem řekl/a přestaň. Potom jsem se ho snažil/a ignorovat, ale přesto mě i nadále obtěžoval/a, tak vás žádám o pomoc.“

5. Pokud si žáci často stěžují učiteli, učitel se jich zeptá, zda použili postup tří kroků.

Cíl: „Tři kroky“ je jednoduchý intervenční postup určený pro práci s celou třídou ke snížení frekvence vyrušování a přerušování výuky stížnostmi na spolužáky tím, že žáky naučíme samostatně řešit problémy.

Závěr: Učitel chválí žáky, kteří používají tuto strategii. Může je vést k motivaci použít systém odměn, pokud žáci strategii používají. Mohou například získat body a smajlíky, pokud během hodiny všichni žáci sami zvládnou vyřešit podráždění nebo žáci splní první dva kroky a teprve poté požádají učitele o pomoc. Až třída získá určitý počet bodů, je odměněna nějakým privilegiem, oblíbenou činností, hrou, atd. Pokud někteří žáci opakovaně ruší a rozčilují spolužáky, můžeme aplikovat mírný trest (např. ztráta bodů, zákaz nebo time-out). Rodiče mohou tuto strategii použít i doma při řešení problémů mezi sourozenci.

Intervenci pohybem je možné aplikovat v různých prostředích. U dětí je výhoda, že pohyb je jejich přirozenou aktivitou a že jej můžeme aplikovat ve výuce i volnočasových aktivitách. Dají se využívat přirozené procesy hry, učení a komunikace nebo je může pedagog uměle modelovat a dotvářet tak, jak situace dítěte potřebuje. Významným aspektem, který nás při volbě intervenčních strategií vede, je aktivní zapojení jedince, ke kterému intervence směřuje.

Přirozené prostředí a přirozené aktivity jsou těmi nejvhodnějšími prostředky k aktivizaci jedince.

Shrnutí

Intervence pohybem je postavena na biopsychosociálním modelu života člověka, využívá individuální i sociální význam pohybu pro život člověka. Skupina dětí v riziku poruch chování a s poruchami chování tvoří nejvíce potřebnou skupinu podpory intervenčními aktivitami. Intervence pohybem pomáhá přerušit nežádoucí trendy v jejich chování a k hledání nových modelů. Cílené pohybové aktivity mohou napomáhat ke změně postoje k sobě samému, k vnímání vlastního těla v prostoru místním i sociálním. Intervence pohybovými aktivitami dává člověku v krizi příležitost pro získání zkušenosti s pozitivním prožitkem sebe sama v prostorovém i sociálním vztahu. Intervenční strategií je, využít tuto pozitivní zkušenost k mobilizaci životní motivace člověka v krizi.

Literatura:

- ATKINSON, R., L. *Psychologie*, 2. Vyd., Portál, Praha, 2003, ISBN 80-7178-640-3
- BOWEN, J. M., JENSON, W. R., CLARK, E. *School-based intervention for students with behavior problems*. New York: Kluwer Academic/Plenum Publisher, 2004, ISBN 0-306-48113-6
- DANIELS, H., GARNER, P. *Inclusive Education*, Kogan Page, London, 2000. ISBN 0-7494-3454-6
- KŘIVOHLAVÝ, J. Nový pohled na zdraví a nemoc. *Psychologie dnes* 1999, č.1, s. 15 – 17
- MV ČR, *Hodnocení systému péče o ohrožené děti*, Odbor prevence kriminality, [online], Praha, 2007, [cit. 12-2007]. Dostupné z [http://www: mvcr.cz](http://www.mvcr.cz).
- GRÄFFOVÁ, CH. *Koncentrativní pohybová terapie*. Vyd. 1., Boskovice, Albert, 1999. ISBN 80-85834-63-4
- OPATŘILOVÁ, D. Psychomotorika a jedinci se speciálními vzdělávacími potřebami, in: SZABOVÁ, M. *Cvičení pro rozvoj psychomotoriky*. Praha: Portál, 1996, 1999, ISBN 80-7178-276-9.
- ŠTILEC, M. *Program aktivního života pro seniory*. Vyd.1., Praha, Portál, 2004. ISBN 80-7178-920-8
- VOJTOVÁ, V. *Kapitoly etopedie I., Přístupy k poruchám emocí a chování v současnosti*. 2. rozšíř. a přepr. vyd. MU Brno, 2008, v tisku.